

UDK 811.163.6'366.58''16''

Majda Merše

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

GLAGOLSKI VID V POVEZAVI Z DRUGIMI GLAGOLSKIMI KATEGORIJAMI V KNJIŽNEM JEZIKU 16. STOLETJA

V sestavku je predstavljeno součinkovalno razmerje med glagolskimi kategorijami (vidom kot izhodiščno kategorijo ter časom, načinom in naklonom) v knjižnem jeziku 16. stoletja. Ugotovitve so oprte na analizo primerov vidsko-časovne, vidsko-načinovne in vidsko-naklonske ujemalnosti in neujemalnosti, ugotovljenih s primerjavo vzorčnih besedil (zlasti Trubarjevega (1557) in Dalmatinovega (1584) prevoda evangelijev). K vzročni osvetlitvi stanja in pojavov je prispevala tudi primerjava z Lutrovim prevodom Biblije (1545) kot Dalmatinovo osnovno prevodno prelogo. Hkrati je opozorjeno tudi na več primerjalno odkritih, značilnih razlik med Trubarjevo in Dalmatinovo knjižnojezikovno prakso, omejenih predvsem na glagolsko besedotvorje in oblikoslovje.

The paper discusses the interactive relationship between verbal categories (aspect as point of departure, and time, voice, and mood) in the 16th-century Slovenian literary language. The findings are based on the analysis of examples of aspect-time, aspect-voice, and aspect-mood agreement or disagreement, established by comparing sample texts (particularly Trubar's (1557) and Dalmatin's (1584) translations of the Gospels). In addition, the comparison with Luther's translation of the Bible (1545) as Dalmatin's primary translation source, helped to illuminate the causes of this situation and phenomena. The author also points out several characteristic differences between the practices of Trubar's and Dalmatin's literary language, limited primarily to the verbal derivation and morphology.

Ključne besede: glagolske kategorije, glagolski vid, glagolski vid v povezavi s časom, načinom in naklonom, besedotvorje, slovenski knjižni jezik 16. stoletja

Key words: verbal categories, verbal aspect, verbal aspect in correlation with time, voice, and mood, derivation, sixteenth-century Slovenian literary language

0 Raziskovanje aspektualnosti, to je glagolskega vida in vrstnosti, v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (Merše 1995b) je pokazalo, da je bil glagolski vid v obdobju nastanka in začetnega normativnega ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika uveljavljena in sistemsko dokaj trdna slovnična kategorija. V primerjavi z današnjim stanjem se kot značilnost 16. stoletja kaže predvsem drugačna pogostnostna razvrstitev tvorbenih in hkrati vidskoizraznih sredstev – njihov sestav se od današnjega le malo razlikuje – ter povečan obseg tvorbene variantnosti (npr. *raztresati/raztresovati*, *pogubljati/pogubljavati*, *razmišljati/razmišljovati/razmišljavati*,¹ *predajati/predavati*, *utrdovali/utrjavati*, *preklinjati/prekolnovati*; *obveseliti se/obeseliti se/oveseliti se*, *raztreti/streti*, *obrisati/ubrisati*² itd.). Slednja je očitna posledica

---

¹ O razmerju med priponama *-ova-* in *-ava-*, ki oblikujeta eno izmed najbolj opaznih besedotvornih alternacij v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, prim. Merše 2005, pred tem pa tudi Orožen 1974: 18–19 ter Vidovič-Muha 1984: 255. Obravnava (Merše 2005), ki je upoštevala celovito gradivo, zbrano s popolnim izpisom del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, je potrdila dotedanje ugotov

zgodnje razvojne faze knjižnega jezika. Ugotovljivih je tudi več primerov neujemanja med obliko in pričakovano vidsko vsebino,³ kar je pogosto razložljivo z vplivom tujih prevodnih predlog, zlasti nemških, saj nemščina glagolskega vida kot tvorbeno izoblikovane, dvodelne slovnične kategorije, posebej značilne za slovanske jezike, ne pozna.⁴

0.1 Splošno priznано dejstvo je, da obstaja povezava med glagolskimi kategorijami vid, čas, naklon in način in da je njihovo medsebojno razmerje součinkovalno, zlasti na funkcionalni ravni pa tudi dokaj zapleteno. Vidoslovci si vedno znova zastavljajo vprašanja, kakšno je to razmerje, kolikšna je medsebojna vplivajska stopnja vseh štirih kategorij, hkrati pa tudi, kakšno je razmerje med besednim (leksičnim) in slovničnim pomenom sobesedilno uporabljane glagola.⁵ Slovanski vidoslovci se pri raziskovanju medsebojnih vplivov kategorij poslužujejo različnih metod. Med pogostejšimi sta ugotavljanje in raziskovanje presekov glagolskih kategorij ter izhajanje iz ene izmed raziskovanih kategorij, ki hkrati služi za osnovo pri ugotavljanju funkcioniranja druge. Pupynin (1995: 161) npr. kategorijo načina obravnava kot celoto dveh semantičnih ravnin, aktivne in pasivne, na katerih se kažejo semantične funkcije kategorije vida.

0.2 Spoznanja o strukturiranosti in delovanju vidskega sistema v knjižnem jeziku 16. stoletja so ponudila primerno izhodišče tudi za raziskavo razmerij med vidom in drugimi glagolskimi kategorijami. Pričujoča obravnava je namenjena prikazu obsega in tipologije primerjalno odkrite neujemalnosti (ob njej pa tudi opozorilom na primere in obseg skladne rabe), nanašajoče se na sopojavljanje glagolskih kategorij vida kot izhodiščne kategorije ter časa, načina in naklona v Trubarjevem (1557) in Dalmati-

---

vitve o pogostnostnem razmerju med priponama in jih dopolnila z novimi spoznanji o uresničevani vidski pomenskosti. Pregled konkretnih rab je pokazal na dokaj izenačen spekter uresničevanih pomenov (t. i. delnih pomenov) nedovršenega vida. Med najpogostejše izpričane pomene glagolov, tvorjenih s priponama *-ova-* in *-ava-* (v primeru sopomenske rabe pa tudi glagolov s pripono *-a-*, npr. *domišljati se – domišljavati se – domišljovati se*) spadajo: omejeno in neomejeno kratni oz. ponavljalni, konkretno-procesni ter trajnostni (stanjski) pomen. Pri obeh je ugotovljiv tudi splošnoveljavni pomen, ki izpostavlja dejavnost, ne aktualizira pa (številne) ponavljalnosti dejanja. Najpogostejše uresničevani pomen nedovršenega vida je pri izpeljankah z obema priponama neomejena ponavljalnost oz. neomejena kratnost dejanja. Nanj hkrati ali posamično kažejo naslednja opozorila: raba sedanjika s pomenom splošne veljavnosti, osebek ali/in predmet v množini, ki omogočata večkratno uresničitev dejanja: prvi kot vršilec dejanja, drugi kot prizadeti (ali kot prejemnik), značilna okoliščinska določila, npr. prislovna določila časa (*ponoči*) ali kraja (*povsod*), ki dajejo dovolj širok časovni ali prostorski okvir za številne ponovitve dejanja, niz sorodnih dejanj, izraženih z nedovršniki.

² Glagol je uporabljal Dalmatin. Predpona, ki izgovorno ni jasna, je dosledno zapisana z *v*: npr. *ta poshre inu vbrilhe fvoja úfta* (DB 1584: I,328a).

³ Npr.: *inu lo sazheli byti inu raniü nekotere od tiga folka* (DB 1584: I,146a) – *vnd fiengen an zu schlafen / vnd zuerwunden vom Volck* (LB 1545: 495). Prim. Merše 1998: 61.

⁴ Slovnično kategorijo vida deloma nadomešča drugovrstna glagolska kategorija, poimenovana kot Aktionsart (vrstnost glagolskega dejanja). Prim. Helbig/Buscha 1990: 72–7; tudi Merše 1993, 2003: 82 in drugje.

⁵ Prim. npr. Rasudova 1968, Bondarko 1971, *Russkaja grammatika* 1980: 641–645, Hrakovskij 1990, Pupynin 1995 itd., za slovenščino pa npr. Plotnikova 1975: 12–17, Orešnik 1994 (na več mestih), Dickey 2003: 188–205.

novem prevodu (1584) evangelijev.⁶ Pri vzročno-posledični analizi razlikovalnih primerov je bila upoštevana vloga glagolske oblike, besedni pomen glagola, dogajalna situacija (njena sestavina je tudi s konkretno obliko glagola izraženo dejanje oz. dogajanje ali stanje), sobesedilo ter izbrani stavčni vzorec.

1 Razmerje med vidom in časom

1.1 Glede na bistvo in vlogo posameznih glagolskih kategorij sta najtesneje povezani kategoriji vida in časa. Ker sta praviloma posredovani z isto glagolsko obliko, slovansko vidoslovje govori o vidsko-časovnih oblikah.⁷ Z isto obliko sta izražena tudi naklon in način, toda če je prvi povedni, ker glagolski dogodek samo ugotavlja (Toporišič 1992: 119), drugi pa tvorni, oz. če obe kategoriji nastopata v izhodiščnih, pomensko neoznačenih vlogah, ostajata v senci razmerja med vidom in časom.

1.2 Analiza razlik, odkritih s primerjavo vzorčnih besedil, je potrdila že znane ugotovitve o Trubarjevi in Dalmatinovi rabi časovnih oblik (Merše 1997 in 2000). Večino od njih je v vrsti razprav predstavila in z zgledi potrdila Martina Orožen.⁸ Osnovna razlika je, da je bil sedanjik pri Trubarju funkcijsko bolj obremenjen kot pri Dalmatinu in da je Dalmatin glede pogostejše rabe opisnih oblik za izražanje preteklosti nadaljeval Kreljevo prakso. Širši izbor časovnih oblik posredno kaže, da je bila njihova raba pri Trubarju manj ustaljena kot pri Dalmatinu. S pogosto rabo zgodovinskega sedanjika je pri Trubarju posledično omejena raba preteklika. Slednji je bil v običajni vlogi, to je pri izražanju preddobnosti glede na trenutek govorjenja, razbremenjen, zato je lahko prevzemal nove vloge. Trubar ga večkrat rabi za izražanje pretekle preddobnosti, kar je sicer eden od pomenov, značilnih za predpreteklik, ki ga tudi Trubar še uporablja.

1.3 Kljub sopomenskosti zgodovinskega sedanjika in preteklika ter njuni posledični zamenljivosti, ki jo potrjujeta Trubarjeva in Dalmatinova praksa, dajejo konkretne rabe sedanjika v Trubarjevem jeziku večkrat slutiti dodatno funkcionalno osmišljenost. Trubar zgodovinski sedanjik pogosto uporablja pri prikazu sklenjenih dogajalnih nizov, ki so neredko tudi izraziteje vzročno povezani. Večino dvo- in veččlenskih nizov sestavljajo dovršena dejanja, izražena z dovršnimi glagoli. Možne so tudi kombinacije dovršenih in trajajočih dejanj ter veččlenske povezave z nedovršniki izraženih trajajočih dejanj, procesov ali stanj. Trubar z rabo zgodovinskega sedanjika notranje povezuje in zaokroža realne dogajalne situacije. S tem jih hkrati ločuje od drugih, predstavljenih v bližnjem sobesedilu: bodisi takih, ki so glede na čas dogajanja predhodne ali sledeče, lahko pa tudi takih, ki so vezane na drugo dogajalno okolje ali na drugega vršilca dejanja oz. nosilca dogajanja ali stanja. Npr.: *Inu on **lápouei** tim ludem doli **lěfi** na to trauo. Inu **uľame** te pet kruhe /.../ **pgleda** gori **unebeľa**, **ľahuali**, inu*

⁶ S primerjavo Trubarjevega in Dalmatinovega prevoda evangelijev so bile odkrite osnovne razlike glede njune rabe vida v povezavi s časom (Merše 2000), pa tudi z načinom in naklonom (Merše 2001). Značilnosti Trubarjeve, Kreljeve in Dalmatinove rabe pogojnika pa so bile ugotovljene ob upoštevanju večjega števila del in popolno izpisanega gradiva (Merše 2002).

⁷ Prim. Zaliznjak, Šmelev 1997: 31–32.

⁸ Prim. Orožen 1970: 225; 1977: 90; 1986a: 33; 1986b: 110; 1987: 32;

*reslomi tar da te kruhe tim Iogrom ti Iogri pag **dado** tim ludem. Inu **fo** ieili vfi inu **fo** fyti bili, Inu **fo** ufdignili kar ie zhes o flalu od kollou (TT 1557: 42) – Inu on je rekàl timu Folku doli lèfti na travo, inu je vsèl te pet Kruhe /.../ je gori pogledal v'Nebu, inu je sahvalil, inu reslomil, inu je dal te Kruhe Iogrom, Inu Iogri **fo** je dali timu Folku. Inu ony **fo** vfi jédli, inu **fo** fiti poštali. Inu **fo** pobrali, kar je bilu o flalu Kolceu (DB 1584: III,10a).*

1.3.1 Pogosta sestavina nizov, sestavljenih iz dovršnih in nedovršnih glagolov v zgodovinskem sedanjiku, so tudi glagoli rekanja. Glagol, ki napoveduje premi govor, je v Trubarjevem jeziku praviloma naveden v zgodovinskem sedanjiku. Npr.: *Peter tedai **odgouori** inu knemu **prau**i, Pole, mi fmo ule sapuštili inu fmo hodili sa tebo /.../ Iefus pag **prau**i knim (TT 1557: 57) – Tedaj je Peter **odguvoril**, inu je **djal** k'njemu: Pole, my fmo vle sapuštili, inu fmo fhli sa tabo /.../ Iesus pak je **djal** k'nym (DB 1584: III,12b).* Vanj iz preteklika občasno prestopa tudi v Dalmatinovem jeziku. Za napovedno vlogo sta oba praviloma izbirala dovršnike (npr. *djati, odgovoriti, reči*, dovršno rabljeni *praviti*), če pa sta uporabila nedovršnike, jim je pogosto mogoče pripisati dovršni vidski pomen (prim. Merše 1993: 230; 1995a: 496–497; 2000: 24).

1.3.2 Za Trubarjev jezik so značilni tudi primeri naglega prehajanja iz ene oblike v drugo, uresničeni znotraj istega dogajalnega niza. Čeprav je verjeten vzrok sprememb prav neustaljenost rabe časovnih oblik, številni primeri navajajo k sklepanju, da je Trubar oblikovno dvojnost, ki jo ustvarjata zgodovinski sedanjik in preteklik kot sopomenski obliki, izrabljal za širjenje obvestilnosti besedila. Na nov niz konkretnih dejanj je pogosto opozoril tako, da je prvo dejanje navedel v zgodovinskem sedanjiku, v nadaljevanju pa uporabil preteklik, ali obratno. Z izbiro sopomenske oblike, ki prekinja oblikovno poenoteni niz, je občasno izpostavil tudi dejanja, ki v potekajoče, aktualne dogajalne nize ne sodijo, ali dejanja, ki pripadajo drugi dogajalni ravnini. Na pripadnost drugi ravnini neredko hkrati opozarja tudi naklonska ali načinovna označenost dejanja, zato primerjava Trubarjevega in Dalmatinovega prevoda istega besedila pri Trubarju odkriva trpnik, pri Dalmatinu pa tvornik, oz. pri Trubarju pogojnik, pri Dalmatinu pa povedno obliko, ali obratno. Npr.: *Tedai Erodes **poklizhe** scriuaie te Modre, inu fhli fliom is nih i **fu**prasha ta zhas, vkaterim **le** ie ta **lue**isda **prika**lula. Inu nee **poshle** Vbetleem, inu **prau**i (TT 1557: 3) – Tedaj je Erodes te Modre **skrivaje** **poklizal**, inu je **lkèrbnu** is nyh **isvpralshoval**, **kadaj** **bi** **le** ta **Svésda** **bila** **pèrkasala**: Inu je nje **pollal** v'Betlehem, inu je **rekal** (DB 1584: III,3b).*

1.3.2.1 Trubar je sopomenski časovni obliki uporabljal tudi za ločevanje konkretnih, dovršenih dejanj, izraženih z dovršnimi glagoli, od trajajočih dejanj, dogajanj ali stanj (npr. spoznavno-čustvenega značaja), izraženih z nedovršniki, pa tudi za ločevanje dejanj in stanj, vezanih na zunanji svet, od tistih, ki se omejujejo na človekovo notranjost. Prav tako je s protistavno rabo sopomenskih oblik poudarjal, razmejeval in kontrastiral vzročnostne in posledične dogajalne nize. Npr.: *KAdar **ie** on pag **vidil** to Mnoshizo tih ludi **gre** on gori na eno Goro, inu doli **lede**, knemu **per** **fl**opio nega Iogri (TT 1557: 9) – Kadar je on pak ta Folk **vidil**, je gori **fhàl** na eno Gorro, inu je doli **ledèl**, inu njegovi Iogri **fo** k'njemu **fl**opili (DB 1584: III,4b).*

1.3.2.2 Ker zgodovinski sedanjik ne terja izbire nedovršnikov, kar je značilnost aktualnega, pa tudi razširjenega oz. splošnega sedanjika, se primerjana biblijska prevoda kljub avtorsko polarizirani izbiri sopomenskih časovnih oblik vidsko navadno ujemata. Na občasni izbor vidsko nasprotnih glagolov, ki spremlja protistavo sopomenskih časovnih oblik, pa je lahko vplivalo prizadevanje posameznega pisca za razvidnejšo izoblikovanost dogajalnega niza, bodisi glede dinamičnosti ali glede vrednostne razvrstitve dejanj (dogajanj ali stanj), ki upošteva njihovo aktualnost. Oba prevajalca sta se zavedala, da je z nizanjem dovršnih glagolov mogoče zgostiti in intenzivirati pripoved, z vključevanjem nedovršnikov pa jo upočasniti, hkrati pa izpostaviti in s tem poudariti posamezne dogajalne faze, ki jih predstavljajo trajajoča dejanja, procesi ali stanja.

Izbor vidsko različnih glagolov je neredko razvidno sobesedilno usklajen ali celo pogojen. V zgledu *Tedai Erodesh poklizhe lcriuaie te Modre, inu fflilom is nih isuprasha ta zhas, vkaterim le ie ta fueisda prika lala. Inu nee poshle Vbetleem, inu prau* (TT 1557: 3) – *Tedaj je Erodesh te Modre lkrivaje poklizal, inu je lkèrbnu is nyh isvprashoval, kadaj bi le ta Svèsda bila pèrkasala: Inu je nje polal v 'Betlehem, inu je rekal* (DB 1584: III,3b) si stojita nasproti Trubarjev dovršnik *isuprasha* in Dalmatinov nedovršnik *je isvprashoval*.

Na temeljitost izvedbe dejanja kažeta prislovni določili načina *fflilom* in *lkèrbnu*. Trubarjeva raba dovršnika je usklajena z osredinjenostjo na dokončen podatek o času pojavitve zvezde, Dalmatinov nedovršnik pa kaže na ponavljajnost, h kateri je na eni strani spodbujalo troje naslovnikov, na drugi pa s pogojnikom poudarjena negotovost glede časa pojavitve zvezde.

1.3.2.3 Kadar si v primerjanih besedilih stojita nasproti preteklik in nezgodovinski sedanjik, je razlikovalnost praviloma večvrstna, v prvi vrsti pa vsebinska.⁹ Glede rabe sedanjika v pomenu brezčasnosti se primerjani besedili večinoma ujemata. Zaradi možnosti številnih ponovitev, ki jo tako za dovršena kot za trajajoča dejanja odpira brezčasnost, nastajajo posebni vidskonevtralizacijski položaji,¹⁰ v katerih zaradi izenačenosti delnih vidskih pomenov¹¹ zbleda prvotna slovničnopomenska razlika med vidsko nasprotnima glagoloma.

⁹ Npr.: *Koku ie de ui ne lalfopite, de ielf ne lem od kruha uom gouuril, kadar lem dial, Varuite le pred Farilèiskim inu Saduceiskim quallim?* (TT 1557: 47) – *Koku je tu, de nesalfopite, de vam jelf nepravim od Kruha (kadar pravim:.) Varite le pred Qvalšom téh Fariseerjeu iny Sadduceerjeu?* (DB 1584: III,11a). Pri Trubarju gre za omembo v preteklosti izvršenega dejanja, v DB 1584 pa je isto dejanje dobilo razsežnost brezčasnega, kar pomeni, da se lahko izvrši večkrat in da je bistvena predvsem vsebina povedanega, oddaljenost od trenutka govorjenja pa ni pomembna.

¹⁰ O nevtralizaciji vidskega pomena prim. Bondarko – Bulanin 1967: 72–75.

¹¹ S strokovnim poimenovanjem *delni vidski pomeni* se zlasti v ruskem vidoslovju opredeljujejo tipi sobesedilnih uresničitev kategorialnih pomenov dovršnega in nedovršnega vida (Zaliznjak – Šmelev 1997: 17). Predstavljeni so kot rezultat součinkovanja leksičnega pomena glagolov, glagolskih kategorij (časa, naklona, načina), sobesedila in situacije (Bondarko – Bulanin 1967: 52–61). Hrakovskij (1990: 25) govori o gramemih dovršnega in nedovršnega vida. O opredelitvah vidskih pomenov pri vodilnih ruskih vidoslovcih prim. Merše 1995: 47.

1.3.3 Med posledice temeljne strukturiranosti Trubarjevega in Dalmatinovega časovnega sistema spada tudi razlikovanje glede izražanja preteklosti in davne preteklosti. Dalmatin pomena pogosto izraža s predpreteklikom (Merše 1997: 11–14), Trubar pa bodisi s preteklikom ali zgodovinskim sedanjikom, občasno pa tudi s predpreteklikom. S preteklikom navadno poudarja dejanja, ki v okviru dogajalnega niza izstopajo po zgodnejši oz. najzgodnejši uresničitvi, ali dejanja, ki niso sestavna aktualnega dogajalnega niza. Dogajalno zaporedje je Trubar pogosto nakazoval s skladijskimi in besednimi izraznimi sredstvi, zlasti s pomočjo izbranega stavčnega vzorca, Dalmatin pa je v večji meri rabil kombinacijo časovnih oblik (in glagolskega vida), saj je časovno prvenstvo dejanj, predstavljenih v časovnih odvisnikih, neredko poudarjal tudi z uporabljenim predpreteklikom (in dovršnimi glagoli).¹² Npr.: *Natu kadar fo oni tiga krala laslishali, gredo tiakai. Inu pole, ta fueifda katero fo oni vti Iutroui desheli vidili, gre nim naprei, dotle ona pride inu ofgorai obfloy* (TT 1557: 3) – *Kadar fo ony vshe tiga Krajla bily salli shali, fo shli tjakaj. Inu pole, ta Svėsda, katero fo ony v'Iutrovi desheli vidili, je pred nymi shla tjakaj, dokler je prishla inu osgoraj obfiala* (DB 1584: III,3b). Gostota pojavljanja in funkcionalna razraščanost pluskvamperfekta v Dalmatinovi Bibliji sta dokaz, da je bila oblika trden in pomensko premišljeno rabljen člen njegovega časovnega sistema. Posebej izstopa njegova raba v vlogi izražanja stanja po izvršitvi dejanja (Merše 1997: 14), ki jo je Trubar izražal na običajnejši in bolj razviden način: npr. z deležnikom ali s pomensko ustreznim nedovršnikom. Na specifičnost Dalmatinove rabe posredno kaže tudi primerjava z Lutrovo prevodno predlogo, saj je v njej na preverjenih mestih večkrat mogoče zaslediti bodisi glagolsko ali opisno izraženo stanje.¹³ 1. *Natu kadar fo oni tiga krala laslishali, gredo tiakai. Inu pole, ta fueifda katero fo oni vti Iutrovi desheli vidili, gre nim naprei, dotle ona pride inu ofgorai obfloy* (TT 1557: 3) – *Kadar fo ony vshe tiga Krajla bily salli shali, fo shli tjakaj. Inu pole, ta Svėsda, katero fo ony v'Iutrovi desheli vidili, je pred nymi shla tjakaj, dokler je prishla inu osgoraj obfiala* (DB 1584: III,3b); 2. *Kadar ie pag Erodes bil mertou, pole, ta angel tiga Gofpudi le prikashe Ioshefu* (TT 1557: 5) – *Kadar je pak Erodes bil vmèrl, pole, tedaj le je GOSPODNI Angel Iosephu v'fajni perkasal* (DB 1584: III,3b); 3. *VND das Weib gieng hin ein zu Saul / vnd sahe / das er seer erschrocken war* (LB 1545: 564) – *Inu ta Shena je notèr shla k'Saulu, inu je vidila, de le je on bil silnu prefrathil* (DB 1584: I,166b).

Med značilnosti Dalmatinove rabe predpreteklika spada tudi njegova včlenjenost v ustaljeno kombinacijo, namenjeno izražanju absolutne dovršitve dejanja. Sestavljajo jo: ustrezna predpona (npr. *od-*), predpreteklik in časovni odvisnik kot najprimernejši skladijski vzorec. Npr.: *Vnd da sie gessen hatten / stunden sie auff* (LB 1545: 564) – *Inu kadar fo bily odjèdli, fo vshali* (DB 1584: I,166b).

¹² Dalmatin predpreteklika ni omejeval samo na rabo ob dovršnih glagolih, ampak ga je uporabljal tudi ob nedovršnikih, kot so *govoriti, iti, piti, jesti, bežati, kraljovati, zašpotovati* itd.

¹³ Na vzorčnih starozaveznih besedilih (SAMVELOVE BVQVE in BVQVE TEH KRAILEV) opravljena primerjava je pokazala, da je bila z Lutrovo prevodno predlogo usklajeno rabljena približno polovica Dalmatinovih rab predpreteklika (Merše 1993: 233 in 1997).

1.3.4 Prihodnost sta oba pisca izražala z istimi (že tradicionalnimi) izraznimi možnostmi (opisni prihodnik, zgradba *imeti/hoteti* + nedoločnik, (dovršni) sedanjik),¹⁴ razlikovala sta se le glede pogostosti rabe posamične. Široka izbira je zavezovala k premišljeni rabi. Na izbor ene ali druge možnosti so lahko vplivali tudi vsebinski ali stilni razlogi, prvi zlasti glede na to, če je/ni obstajala potreba po izražanju prihodnosti in hkratni naklonski niansiranosti povedanega. Prvi dve izrazni možnosti sta dopuščali izbor vidsko različnih glagolov. Razliki glede izbrane izrazne možnosti, opaženi v primerjanih prevodih, sta se občasno pridružili še vidska, ki je pogosto posledica besednega pomena izbranega glagola, in pomenska, ki jo prispeva samo pri enem ali hkrati pri obeh piscih izražena modifikacija poteka ali izvršitve dejanja oz. njegova vrstna različnost (npr. enostranska izpostavitve začetka dejanja: *pregovoriti* – *govoriti*, ki je lahko posledica naslonitve na prevodni zgled ali odmika od njega). Po obojem se primerjana prevoda lahko razlikujeta tudi pri izražanju drugih časov, npr. preteklosti.

2 Razmerje med vidom in načinom

2.1 Med razlikami, ki hkrati in v prvi vrsti zadevajo vid in način, je najpogostejša Dalmatinova nadomestitev trpnika s tvornikom.¹⁵ Izkazuje jo skoraj polovica primerov tovrstnega neujemanja. Zamenjava povzroča pričakovano obvestilno prerazporeditev, saj se na skladijsko obrobje odrinjeni (z omembo v prislovnem določilu vršilca glagolskega dejanja) ali celo neomenjeni vršilec dejanja oz. nosilec poteka ali stanja pojavi v vlogi osebka. Prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja je navadno izraženo s predložno zvezo *od koga* oz. *od koga skuzi koga*, če je ob dejanskem vršilcu dejanja, ki je navadno Bog, opozorjeno tudi na posrednika. Npr.: 1. ***Letu ie pag vľ flurienu, de bode dopolnenu tu, kar ie gouorienu od Gofpudi skuľ tiga preroka, kir pravi*** (TT 1557: 2) – ***Letu ľe je pak vľ sgodilu, de bi ľe tu dopolnilu, kar je GOSPOVD ĩkusi Preroka govuril, kateri pravi*** (DB 1584: III,3b); ***DAS ist aber alles geschehen / Auff das erfüllet würde / das der HERR durch den Propheten gesagt hat/ der da spricht*** (LB 1545: 1968).

Dalmatin s tvornikom nadomešča obe trpniški zgradbi: pogosteje rabljeno zgradbo, sestavljeno iz osebne oblike pomožnega glagola *biti* in deležnika *-n*¹⁶ (oblika na *-t* je redka), pa tudi redkeje uporabljane oblike s *se*. Pri veliki večini zamenjanih deležniških trpniških zgradb gre za deležnik dovršnega glagola (navadno istega, redkeje sopomenskega ali pomensko spremenjenega), ki ga v tvorniku uporablja tudi Dalmatin (npr.: ***Inu kadar ľe Ioshef is ľna obudi, fluri on, koker ie nemu bilu ľapouedanu od angela tiga Gofpudi*** (TT 1557: 2) – ***Kadar ľe je pak Ioseph is ľna bil obudil, je fluril, kakòr je njemu GOSPODNI Angel bil sapovédal*** (DB 1584: III,3b). Tudi Dalmatinove nadomestitve Trubarjevega trpnika, izraženega s *se*, so praviloma uresničene z istim glagolom. Čeprav se več zamenjav nanaša na nedovršne glagole, nedovršnost trpniške oblike s *se* nikakor ni pravilo.

¹⁴ Prim. Orožen 1970: 226.

¹⁵ Nanjo je na več mestih opozorila M. Orožen (npr. 1986b: 110).

¹⁶ Deležnik na *-n* se pogosto pojavlja na mestih, kjer danes uporabljamo deležnik *-t* (npr. *bijen*), na kar je bilo že večkrat opozorjeno (Ramovš 1952: 148–149, Orožen 1977: 97–98 itd.). Ramovš (1952: 148)

V nekaterih primerih se v Trubarjevem prevodu izpričani delni vidski pomen ohranja tudi v tvorniški obliki v Dalmatinovi Bibliji, v večini primerov pa je z zamenjavo zgradbe hkrati opravljen tudi premik od stanja, ki je posledica predhodne dovršitve dejanja, k dovršitvi konkretnega dejanja, poteka ali procesa. Slednje se je predhodno približevalo oz. razvijalo k ciljni točki, ki je hkrati tudi notranja meja dejanja (npr.: *Kadar ie pag ta ľad naprei perneľen, taku on sdaici ta ľerp kiakai poshle, ľakai ta shetou ie tukai* (TT 1557: 106) – *Kadar pak ľad pèrneľse, taku on sdajci Sèrp tjakaj poshle, sakaj shetou je tu* (DB 1584: III,21a)). Dalmatin ob nadomestitvi trpnika s tvornikom praviloma dosega obvestilno izenačenost prevoda, vendar pogosto z drugimi sredstvi kot Trubar. Stanje, ki je pri Trubarju izraženo s trpniško obliko, je npr. pri Dalmatinu večkrat drugače predstavljeno (npr. opisno, s stanjskimi glagoli ali z že omenjenim predpreteklikom (prim. 1.3.3)). Pri deležniškem trpniku razločevanje med preteklikom in predpreteklikom odpoveduje, kar pomeni, da je oblika paradigmsko siromašnejša od tvornika.

Razlike v izboru (in izražanju) načina prav tako praviloma ne prizadevajo vidse semantike nedovršnih glagolov. Obojestransko se pogosto (neredko celo vezano na isti glagol) ohranjata ponavljalni (bodisi neomejeno-kratni ali splošno veljavni) in trajnostni oz. stanjski pomen, redkeje pa konkretno-procesni. Razlikovalnost primerjanih prevodov ob protistavi trpnika in tvornika lahko stopnjuje tudi raba vidsko nasprotnih glagolov (1. zgled), nasprotje med prehodnim glagolom pri Trubarju in neprehodnim pri Dalmatinu ali obratno (prim. 2. zgled) ter nasprotje med stanjem, ki sledi izvršitvi dejanja, in še ne končanim procesom, ki ima za cilj doseženje enakega stanja (1. zgled). Npr.: 1. *ty slepci uidio, ty hromi hodio, ty gobouci bodo ozhiszheni /.../ ty mertui gori uľtaieio* (TT 1557: 183) – *Slèpci vidio, Hromci hodio, Gobouci zhiľi poľtajejo /.../ Mèrtvici gori vľtajejo* (DB 1584: III,34b); 2. *Kateru ie pag umei tu Terne palu, fo lety, kir /.../ bode ľadushenu, inu obeniga ľadu ne perneľľo* (TT 1557: 187) – *Kateru je pak mej tèrnje padlu, fo ty, kir /.../ sadahneo, de obeniga ľadu nepèrneľsó* (DB 1584: III,35a).

Primerjalna analiza konkretnih rab obeh načinov je pokazala, da sta oba pisca dobro praktično obvladovala obe kategoriji, dokaze za Dalmatinovo obvladovanje pa ponujajo tudi primeri odmikov od Lutrove prevodne predloge.¹⁷ Dalmatinovo prevodno individualnost poudarjajo primeri, kjer šablonska zamenjava skladenjskih položajev vršilca dejanja in predmeta pri izboru nasprotnega načina (običajno zaradi elipse enega od delovalnikov) ni bila uresničljiva. Še bolj značilni so primeri, kjer Dalmatin okrnjene skladske zgradbe iz Lutrove Biblije ob spremembi načina nadomešča z neokrnjenimi. Npr.: 1. *DA gieng alles Fleisch vnter* (LB 1545: 36) – *Tedaj je konzhanu bilu vľ meľľu* (DB 1584: I,5b); 2. *DA nu Samuel alle stemme Jsrael erzu bracht*

mešanje obeh končnic razlaga kot posledico analogije med glagolskimi vrstami. M. Orožen (1977: 97–98) ugotavlja razliko glede Trubarjeve in Dalmatinove rabe trpnega deležnika *-t*: redkejši je pri Trubarju, Dalmatin pa se glede njegove rabe pod vplivom narečja približuje sedanjemu stanju, čeprav ga še vedno redko uporablja.

¹⁷ Zamenjave potekajo v obeh smereh (Merše 1993: 232–233; 1995a: 509), pogostejše pa so nadomestitve trpne oblike s tvornikom (Merše 1998: 69).

/ *ward getroffen der stam BenJamin* (LB 1545: 524) – *Kadar je vshe Samuel vle Israelke Roduve bil lem kaj perpelal, je ta Loš padel na Benlaminou Rod* (DB 1584: I,155a).

2.2 Trubar in Dalmatin sta uporabljala obe tvorbeni različici trpnika, prednost pa je Dalmatin vendarle dajal obliki s trpnim deležnikom *-n*. Na njen izbor je poleg Lutrove prevodne predloge lahko vplivala tudi različna možnost izražanja delnih vidskih pomenov, povezana s potrebo po poudarjanju dovršitve dejanja ali po izražanju stanja, ki sledi dovršitvi dejanja (1. zgled). Med posledice izbora druge tvorbenne oblike trpnika spadajo tudi spremembe ubesedene situacije. Ker je stanje posledica predhodno izvršenega dejanja, gre pri izboru trpniške oblike, tvorjene z deležnikom *-n*, tudi za preskok ene od dogajalnih faz in za posledično nevzporednost prikaza dogajalnega zaporedja. Aktualizirana je druga, kasnejša dogajalna faza, kar je neredko poudarjeno tudi z izborom časovnih oblik (2. zgled). Npr.: 1. *Ona prauita knemu, Gospud de fe naiu ozhi odpro* (TT 1557: 60) – *Ona fla k'njemu djala: GOSPVD, de bodo naju ozhy odperte* (DB 1584: III,13a) – *HERR / das vnsere augen aufgethan werden* (LB 1545: 2008); 2. *ena Dezhla bode /.../ rodyla eniga Synu inu nega ime bode imenuanu Emanuel, kateru fe isloshi, Bug fnami* (TT 1557: 2) – *ena Dezhla bo /.../ eniga Synu rodila, inu bodo njegovu ime, Emmanuel, imenovali, kateru je fholmazhenu, Bug s'nami* (DB 1584: III,3b) – *EINE JUNGFRAW WIRD SCHWANGER SEIN / VND EINEN SON GEBEREN / VND SIE WERDEN SEINEN NAMEN EMANUEL HEISSEN / DAS IST VERDOLMETSCHET / GOTT MIT VNS* (LB 1545: 1968). V zadnjem zgledu je Trubarjev trpnik dovršnega glagola (*fe isloshi*), ki izraža časovno nevezano dejanje z možnostjo nešteti ponovitev,¹⁸ V Dalmatinovi Bibliji smiselno zamenjan z deležniško različico izražanja trpnosti, tvorbeno oprto na drug dovršnik (*je fholmazhenu*), ki izraža stanje po izvršitvi dejanja.

Pri nobeni od obeh izraznih oblik trpnosti, ki sta ju uporabljala Trubar in Dalmatin, ni mogoče zaznati izrazite vezanosti na en sam vid. Obstajajo pa razlike med njima glede pogostosti izražanja posameznih delnih vidskih pomenov. Med netipične rabe, ki so večinoma razločljive z delovanjem analogije, spada raba trpnika s *se* dovršnega glagola z netipičnim stanjskim pomenom (1. zgled), ki je sicer značilnost deležniškega trpnika dovršnih glagolov, ter raba deležniškega trpnika nedovršnih glagolov v dovršnem pomenu (2. zgled), kar se je v knjižnem jeziku ohranilo do danes.¹⁹ Npr.: 1. *En kamē na tim drugim nekar ne ofstane, kir fe ne resbye* (TT 1557: 139) – *En kamen nebo na drugim ofial, kateri bi resbyen nebil* (DB 1584: III,26b); 2. *leta ie ta kir ie poleg tiga potu uleian* (TT 1557: 37) – *Inu tu je ta, kateri je fejan raven pota* (DB 1584: III,9b).

¹⁸ Omenjeni (delni vidski) pomen dovršnega glagola ustvarja pogoje za tekmovalnost z istopomenskim nedovršnikom (Bondarko 1967: 59–60). Na primere vidske tekmovalnosti v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, nastale z realizacijo delnih vidskih pomenov dovršnega in nedovršnega vida, je opozorila Plotnikova 1975: 13–14 (npr. *Sem že malical – Sem že pomalical in Mislim, da smo mu prinesli tudi vedno sonca – Mislim, da smo mu prinašali tudi vedno malo sonca*).

¹⁹ O tem tipu govori Orešnik (1994: 36). Ponazarja ga z zgleddoma *sin je bil tepen in krompir bo pečen v desetih minutah*.

Primerjava je odkrila tudi nekaj primerov neujemanja, ki je posledica Dalmatinovega izbora trpnika namesto Trubarjevega tvornika. Dalmatin je trpnik uvajal iz podobnih razlogov, kot se mu je odpovedoval. Uporabljal ga je za doseganje želene obvestilnosti stavka ali celo daljših povedi, zlasti za poudarjanje stanja, ki nastopi z dovršitvijo dejanja, in za odmik od ponavljajočega se dejanja, kot ga aktualizira Trubarjev prevod (1. zgled). Dalmatin se je za trpni način odločal tudi takrat, kadar je hotel izpostaviti prizadetega, povzročitelja dejanja oz. vzrok določenega stanja pa postaviti na obrobje ali celo zamolčati (2. zgled). Na nekaterih mestih je bila s takim izborom dosežena tudi večja stilna učinkovitost odlomka, zlasti če se je v njem z zamenjavo vzpostavila strukturna enovitost in če je bila ta tudi ritmično učinkovita (prim. 1. zgled). Na manjšo prisotnost trpnika v Dalmatinovem jeziku je vplivalo tudi njegovo poseganje po že omenjenih, bolj uveljavljenih načinih za izražanje stanja, k čemur ga je večkrat usmerila tudi Lutrova predloga. Npr.: 1. *Inu kadar lõ ga sketinami luelali, inu ute pote laklenili, taku ie ufe luelè reltergal, inu ta Hudizh ga ie poial po pułhauah* (TT 1557: 188) – *Inu on je bil s'ketinami svesan, inu v' lpringarje vklejnen, inu je reltèrgal te svese, inu je bil od Hudizha gnan v'pułhavo* (DB 1584: III,35b); *Vnd er war mit Ketten gebunden / vnd mit Fesseln gefangen / vnd zureis die Bande / vnd ward getrieben von dem Teufel in die wüsten* (LB 1545: 2092); 2. *Inu kadar lõ zhes nega ty Viłshifary /.../ toshyli, nishter nei odguuoril* (TT 1557: 87) – *Inu kadar je on bil satoshen od Viłhah farjeu /.../ nej on nishtèr odguvoril* (DB 1584: III,17b).

3 Razmerje med vidom in naklonom

3.1 Najopaznejša je razlika med Trubarjevo rabo povednega naklona in Dalmatinovo vzporedno rabo pogojnika. Tovrstno neujemalnost izkazuje tretjina odkritih razlikovalnih primerov (Merše 2001: 121–124 in 2002: 302–303). Ugotoviti je mogoče, da se je pogojnik v razmerju do povednega naklona v Dalmatinovem jeziku uveljavil z veliko večjim deležem kot tvornik v razmerju do trpnika. Pogojnost je Dalmatin izražal s specializiranimi, še danes uveljavljenimi oblikami, pri Trubarju pa je na primerjanih mestih večkrat mogoče zaslediti skladišna in leksikalna nadomestila, kakršna predstavljajo pogojni odvisnik in naklonski glagoli.

3.1.1 Največjo pomensko razliko med primerjanimi Trubarjevimi in Dalmatinovi mi besedili ustvarja prav nasprotje med povednim naklonom in pogojnikom v njunih osnovnih funkcijah (1. zgled).²⁰ Pri povednem naklonu je to ugotavljalna funkcija, pri pogojnem pa podajanje umišljenega dejanja glede na možnost in pogoje njegove uresničitve (Toporišič 2000: 329). Neujemalnost je običajno ugotovljiva v istem tipu stavka (v odvisnikih, v glavnem stavku ali v priredju), redkeje pa je povezana z drugovrstno izbiro. V primerjavi s Trubarjem je Dalmatin pogojnik dosledneje upo-

²⁰ Primerjava je odkrila tudi nekaj primerov obratnih nasprotij (pogojni naklon pri Trubarju > povedni naklon pri Dalmatinu), ki tako kot vse podobne neosrednje zamenjevalne tendence dokazujejo, da so bile piscema dobro znane različne možnosti izražanja pogojnosti in da sta se dobro zavedala tudi funkcionalnega obsega posameznih oblik in izraznih načinov.

rabljali v pogojnem podredu, pogosteje tudi v namernem in predmetnem odvisniku (v konkretnih uresničitvah, ki ponazarjajo vsebino predhodno izrečene zapovedi, prepovedi, prošnje, želje itd.) ter v vprašalnih stavkih. Neujemalnost mestoma stopnjuje Dalmatinova hkratna raba naklonskih glagolov (2. zgled). Zamenjave kažejo, da je Dalmatinovo uvajanje pogojnika večkrat tesno povezano s ponavljalnostjo dejanja (3. zgled). Navadno so izpeljane z istim, redkeje s sopomenskim ali z vidsko nasprotnim glagolom. Npr.: 1. *fliſſom is nih ifuprasha ta zhas, vkaterim le ie ta fueisda prikaſala* (TT 1557: 3) – *je lkèrbnu is nyh isvprashoval, kadaj bi le ta Svèda bila pèrkasala* (DB 1584: III,3b); 2. *ſakai ona ie ſama lebo diala, De le ieſt le nega guanta dotagnem taku bom ieſt ſlraua* (TT 1557: 24) – *ona je ſama ſabo djala: De bi le jeſt mogla le njegoviga Gvanta dotekniti, taku bi jeſt sdava poſala* (DB 1584: III,7a); 3. *te ie on vprashal, kei Criſtus ima biti rojen* (TT 1557: 3) – *inu je nje isvprashoval: Kej bi imèl Criſtus rojen biti?* (DB 1584: III,3b).

3.1.2 V okviru pogojne uresničljivosti ali celo neuresničljivosti dejanj, dogajanj ali stanj, ki jih označujejo glagoli v pogojniku, ostaja izbor vidsko nezamejen. Tudi spekter izpričanih delnih pomenov dovršnega in nedovršnega vida je širok, čeprav ga razlike glede pogostosti pojavljanja posameznega pomena realno krčijo. Pri nedovršnih glagolih se posebej pogosto pojavljajo enovidski glagoli različnih pomenskih skupin (npr. *govoriti; hoditi; videti; slušati; imeti pomagati, moči soditi, smeti govoriti; imeti; znati; gospodovati* itd.). Npr.: *Inu de bi jeſt vmèl prerokovati, inu bi vejdil v le lkrivnoſti, inu bi v le snal, inu bi imèl v lo vero, taku, de bi Gorre preſaulal, inu bi lubesni neimèl, taku bi jeſt niſhtèr nebil* (DB 1584: II,94a). Med najpogosteje izpričane delne vidske pomene spadajo: izražanje ponavljalnosti (praviloma z neomejenim številom ponovitev), trajanja in splošne veljavnosti dejanja.

3.1.3 Trubarjev in Dalmatinov jezik se razlikujeta tudi glede načinov izražanja namere. V tej vlogi se izmenjujejo naslednje oblike: namerni odvisnik s povednim naklonom, nedoločnik in namerni odvisnik s pogojnikom, po katerem je Dalmatin segal pogosteje kot Trubar. Neujemalnost glede izraznega načina pogosteje kot pri drugih funkcijah pogojnika spremlja izbor vidsko nasprotnih glagolov. Med njimi je mogoče zaslediti tudi primere vidske tekmovalnosti: npr. *hlapez, kateriga ie ta Goſpud poſtauil zhes ſuo drushino, de on tei per prauim zhaſu da nee ſpiſho* (TT 1557: 75) – *Hlapez, kateriga je Goſpud poſtavil zhes ſvojo Drushino, de bi nym ob pravim zhaſu ſpiſho dajal* (DB 1584: III,5b). V navedenem zgledu sta glagola *dati* (Trubar) in *dajati* (Dalmatin) uporabljena z istim delnim vidskim pomenom. Oba označujeta dejanje, ki omogoča veliko število ponovitev. Na ponavljalni pomen je v sobesedilu opozorjeno s prislovnim določilom časa (*per prauim zhavſu / ob pravim zhaſu*).

3.2 Izmed naklonskih kategorij se je glede odvisnostne povezave z vidom kot najbolj zapleten pokazal velelni naklon. Vidoslovci ugotavljajo, da zlasti pri zanikanih velelnikih, to je pri izražanju prepovedi, v nekaterih slovanskih jezikih prihaja do prevlade naklona nad vidom.²¹

²¹ Prim. Hrakovskij 1990: 27.

3.2.1 Primerjalno posebej izstopa oblikovna različnost izražanja velelnega naklona, saj ustaljeno tvorjenemu velelniku, ki ga je uporabljal Trubar, v Dalmatinovem jeziku pogosto stojijo nasproti sopomensko rabljene zveze pomožnega glagola *imeti* in nedoločnika (npr. 1. *Leta ie mui lubi Syn /.../ Tiga ui poslushaite* (TT 1557: 50) – *Leta je moj lubesnivi Syn /.../ letiga imate vy polluhati* (DB 1584: III,11a); *DIS IST MEIN LEBER SON /.../ DEN SOLT JR HÖREN* (LB 1545: 2000)). Zgradba je kalkirana, kar povsem jasno kaže tudi primerjava z Lutrovim prevodnim zgledom. Nadomestitev izraznega načina je bila paralelno izpeljana pri 2. osebi ednine ter pri 1. in 2. osebi dvojine (prim. zgornji zgled) in množine. Poziv, namenjen tretji osebi vseh števil, je pri Trubarju izražen opisno s členkom *naj* in z obliko povednega sedanjika za 3. osebo, pri Dalmatinu pa z velelniško obliko za 2. osebo vseh treh števil (npr. *ie li mogozhe, nai gre leta kelih od mene* (TT 1557: 82) – *je li mogozhe, taku pojdi leta Kelih od mene* (DB 1584: III,43a)).

Trubarjeva in Dalmatinova knjižnojezikovna praksa kaže, da je bilo pri izražanju prepovedi že v 16. stoletju upoštevano še danes veljavno pravilo, da se namesto zanikanega velelnika dovršnega (in določnega) glagola navadno rabi velelnik nedovršnih (in nedoločnih) glagolov (Toporišič 1992: 348).²² Občasne Trubarjeve in Dalmatinove oddaljitve od izkazane norme so dokaz, da pravilo ni bilo jasno uzaveščeno. Dalmatinovi popravki tovrstnih Trubarjevih prekrškov ter Trubarjevo lastno usklajevalno prizadevanje pa kažejo, da je bila pri izbiri vida v zanikanem velelniku kot zavezujoče pravilo upoštevana raba nedovršnika, zanemarjena pa je bila obveznost pretvorbe *nezanikani velelnik dovršnega glagola* > *zanikani velelnik nedovršnega glagola*. K rabi nedovršnikov s splošno veljavnim, trajnim ali ponavljalnim pomenom je usmerjala trajna veljava večine prepovedi, zlasti pa zapovedi, ki jih je določil Bog (prim. 1. zgled). Nanašalnost prepovedi na konkretno dejanje je lahko bila vzrok za izbor dovršnega glagola namesto pričakovanega nedovršnika (2. zgled). 1. *Ne preshu fuai, Ne vbyai, Ne kradi Ne prizhui kriuu, Poshtui tuiga ozheta inu tuio mater* (TT 1557: 227) – *Ti nemásh preshu shivati: Ti nemásh vbyati: ti nemásh krafi: Ti nemásh falsh prizhovanja govoriti: Ti imash tvojga Ozheta inu tvojo Mater polhtovati* (DB 1584: III,42a); 2. *Letu Videne nikomer ne poueite* (TT 1557: 50) – *Vy nimate lete prikasni nikomàr povédati* (DB 1584: III,11b).

VIRI IN LITERATURA

- Kr. BIDEK, 1988: Vidovoe značenie konstrukcii bit' + »stradatel' noe pričastie«. *Voprosy jazykoznanija* (1988) št. 6. 63–68.
 A.V. BONDARKO, 1971: *Vid i vremja ruskogo glagola*. Moskva.
 A.V. BONDARKO – L.L. BULANIN, 1967: *Russkij glagol*. Leningrad.
 DB 1584 = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.

²² Tudi vzporejanje Dalmatinovega prevoda Biblije in Lutrovega prevodnega zgleda zadeva ob neskladje med nedovršniško obliko in dovršnim pomenom pri zanikanih zapovedih v slovenskem prevodu in tako posredno poudarja še eno od značilnih potez gramatične kategorije vida v knjižnem jeziku 16. stoletja. Npr.: *Du solt meinem Son kein Weib nemen von den töchtern der Cananiter* (LB 1545: 64) – *Nejemli mojmu Synuvi obene Shene od Kananiterlkih hzhery* (DB 1584: I,15b).

- Stephen M. DICKEY, 2003: Verbal aspect in Slovene. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 56/3 (2003). Berlin: Akademie Verlag. 182–207.
- Gerhard HELBIG, Joachim BUSCHA, 1996: *Deutsche Grammatik*. 17. Auflage. Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie.
- V.S. HRAKOVSKII, 1990: Vzaimodejstvie grammatičeskikh kategorij glagola. *Voprosy jazykoznanija* (1990) št. 6. 18–36.
- LB 1545 = Martin LUTHER, 1545: *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrifft Deudsch auff's new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 1974.
- Majda MERŠE, 1993: Glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji ob naslonitvi na Lutrov prevodni zglede. *Rječnik i društvo. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu*. Znanstveni skupovi razreda za filološke znanosti 2. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 227–236.
- 1995a: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinschen und Lutherschen Bibelübertragung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und sein Zeit : Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. Sagners slavistische Sammlung 24. München: O. Sagner. 492–510.
- 1995b: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Dela Razreda za filološke in literarne vede SAZU 44. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1997: Predpreteklik v Dalmatinovi Bibliji. *Jezikoslovni zapiski* 3. 9–24.
- 1998: Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge. *Slavistična revija* 46/1–2. Zbornik slovenskih prispevkov za XII. mednarodni slavistični kongres v Krakovu. 55–71.
- 2000: Vid in čas v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 36. Ljubljana. 21–34.
- 2001: Glagolski vid v povezavi z načinom in naklonom v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 113–128.
- 2002: Raba pogojnika v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika. Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. Zora 18. Maribor: Slavistično društvo. 285–305.
- 2003: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). *Slavistična revija* 51, Posebna številka, Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres. 81–103.
- 2005: Glagolski priponi *-ova-* in *-ava-* v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*, Zora 32. Maribor: Slavistično društvo. 353–379.
- Janez OREŠNIK, 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Dela Razreda za filološke in literarne vede SAZU 40. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Martina OROŽEN, 1970: Razvojne tendence in realizacije futuralno-modalnih sistemov v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja. *Prace filologiczne* XX. 223–233.
- 1974: Razvoj iterativov v slovenskem jeziku. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 10. Ljubljana. 15–29.
- 1977: Prisotnost dialektizmov v jeziku Jurija Dalmatina. *Krško skozi čas*. Krško. 87–98.
- 1984: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Protestantismus bei den Slowenen / Protestantizem pri Slovencih*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 13. Wien. 153–177.
- 1986a: Stilni problemi Trubarjevega jezika. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 22. Ljubljana. 27–47.
- 1986b: Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584. *Slovenici v evropski reformaciji*. Ljubljana. 105–123.

- O. S. PLOTNIKOVA, 1975: *Glagol'noe vidoobrazovanie i nekotorye osobennosti funkcionirovani-ja vidov v slovenskom literaturnom jazyke*. Avtoreferat. Moskva.
- J. A. PUPYNIN, 1995: Vzaimnye svjazi grammatičeskikh kategorij vida i zaloga v ruskom jazyke. *Semantika i struktura slavjanskogo vida* I. Krakov: Wydawnictwo Naukowe WSP. 159–174.
- Fran RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Univerzitetna študijska komisija.
- O. P. RASSUDOVA, 1968: *Upotreblenie vidov v ruskom jazyke*. Moskva: Izdatel'stvo moskovskogo universiteta.
- Russkaja grammatika*, Tom I, 1980. Moskva.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – 2000: *Slovenska slovnica*, Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1984: Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi. *Slavistična revija* 32/3 (1984). 245–256.
- A. A. ZALIZNJAK, A. D. ŠMELEV, 1997: *Lekcii po ruskoj aspektologii*. Slavistische Beiträge 353. München: Verlag Otto Sagner.
- Listkovno gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, ZRC SAZU, zbrano s popolnimi izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.

SUMMARY

The research on aspectuality, i.e., verbal aspect and *Aktionsart*, in the works of Slovenian 16th-century Protestant writers (Merše 1995) has shown that at the time of the formation and initial normative stabilization of Slovenian literary language, verbal aspect was a well established and systematically fairly stable grammatical category. The findings about the structure and operation of the aspectual system in the 16th-century literary language offered an appropriate starting point for analysis of the correlations between aspect and other verbal categories, i.e., time, voice, and mood. The correlations between these categories, which can be observed by comparing sample texts, on the functional level proved to be fairly complex.

The closest correlation seems to exist between aspect and time. The essential difference between Trubar's and Dalmatin's choice of temporal forms lies in the greater semantic load of the present tense in Trubar's writing than in Dalmatin's, and, as a consequence, more frequent use of complex forms (particularly past tense and pluperfect) by Dalmatin. The analysis of uses of the historical present tense shows that Trubar attempted to give an additional functional meaning to the form. To broaden the informational value of the text, he used the form to express uninterrupted series of actions, as well as to emphasize individual components of the series and make them stand out. Historical present and past tense did not pose limitations on the choice of perfective or imperfective verbs, while the pluperfect was more commonly tied to the perfective verbs than with the imperfective ones. The differences in the choice of temporal forms augment the concurrent aspectual differences; in the case of aspectual agreement, it comes to the actualization of various partial aspectual meanings. In aspectually neutral positions the differences might fade.

Within the investigation of the correlation between aspect and voice, Dalmatin's selection of the active voice instead of Trubar's passive is most noticeable. One of the predictable consequences is the rearrangement of information. Most cases involve the transformation of the same perfective verb, and some cases of synonymous or semantically altered perfective verbs. The

constructions with *se* display a closer link to imperfective verbs, which is preserved in transformation. The texts commonly display a concurrent shift from the state following completion of the action to the completion of a concrete action or process. The differences in selection (and expression) of verbal voice usually do not cause changes in aspectual semantics. The same partial aspectual meanings often appear on both sides (e.g., unlimited iterative, generalized-actual, and durative or state meanings, less often concrete-processual). Trubar and Dalmatin used both formational variants of passive (construction with the finite form of the auxiliary verb *biti* and *-n* participle and the form with *se*), but Dalmatin favored the construction with the passive participle in *-n*. Its choice might have been conditioned not only by the translation source, Luther's translation, but also the different possibility of expressing partial aspectual meanings, related to the need to emphasize the completion of action or to express the state following completion of action. Either form of passivity used by Trubar and Dalmatin is distinctively tied to only one aspect. However, they differ in how frequently they express a particular partial aspectual meaning.

The study of the correlation between aspect and mood showed that the most visible differential feature is the opposition between Trubar's use of the indicative mood and Dalmatin's parallel use of the conditional. Within conditional feasibility or even non-feasibility of actions, occurrences, or states denoted by the verbs in conditional, the selection remains aspectually unrestricted. The spectrum of attested partial meanings of the perfective and imperfective aspects is broad, although the differences in the frequency of individual meaning in reality narrow it down. Trubar's and Dalmatin's languages also differ in methods of expressing intention. More often than with other functions of conditional, the disagreement in the mode of expression is coupled with the selection of aspectually opposite verbs. Of all mood categories, the imperative is the most complex in terms of correlation with aspect. In expressing the prohibitions, in the 16th c. the same rule was followed as today, i.e., that the imperative of imperfective verb is used instead of the negated imperative of a perfective verb.